

ISSN 1300-1458

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

CTAD

Sayı 4 • Güz 2006

Yazışma Adresi: Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Beytepe- ANKARA 06532
Tel: 0312 297 68 70 Faks: 0312 299 20 76
Web: www.ait.hacettepe.edu.tr
E-posta: ait@hacettepe.edu.tr

Basıldığı Yer: Sirem Bas. Yayın. Mat. Ltd. Şti. 229 07 27 - Ankara

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ISSN 1300-1458)
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

Dergiyeye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlara aittir.

ISSN: 1300-1458

1931 Türk Hariciye Raporunda Çin-Japon Anlaşmazlığı

Yonca ANZERLİOĞLU

Yard. Doç. Dr.Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

ÖZET

1931 yılı İkinci Dünya Savaşı öncesi gerilimlerin gün ışığına çıkmaya başladığı bir yıl olmuştur. Japonya'nın Mançurya'ya saldırması karşısında Milletler Cemiyeti etkisiz kalırken dış politikasında yakın ve uzak çevresinde barışı korumayı hedefleyen Türkiye, Milletler Cemiyetine henüz üye olmadığı halde Kellog paktını imzalayan bir devlet olarak üzerine düşeni yapmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Türk Hariciyesinin, uzak doğuda yaşanan gelişmeleri yakından takip ile hazırladığı raporlar genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşanan sıcak gelişmeler karşısındaki tespit ve tutumunun ortaya konulması açısından büyük önem arz etmektedir.

SUMMARY

1931 is the year in which the tensions just before the Second World War begun to arise. When Japon invaded Manchuria, the League of Nations could not prevent this invation and became ineffective. Turkey was not a member of the League but signed the Kellog Pact, aimed to protect the peace both in the neighbouring environment and the world and tried to prevent any revizionist action in the international arena. In this context, Turkish Foreign Affairs kept the question under review in the Far East and prepared the reports about the developments ocured in this part of the world. Today, these reports has great importance to display the determinations and the approaches of the young Turkish Republic towards the developments ocured in the Far East in 1931.

Giriş

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa savaşın sarsıntılarını atlatıp barış antlaşmalarıyla oluşturulan yeni düzeni oturtmaya çalışırken 1925 yılında imzalanan Locarno Antlaşmaları¹ ile barışın süreklilik kazanması için uluslar arası bir işbirliği süreci başlamıştır. Bu işbirliği süreci içerisinde ise 1929 yılında dünyada ekonomik bir buhranın ortaya çıkması tüm dünyayı sadece ekonomik olarak değil siyasi olarak da etkilemiş, dünyanın yeni bir savaşa sürükleneceği siyasi buhranların yaşandığı bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Böyle bir ortamda dünyada uluslar arası girişimlerle sağlanmaya çalışılan silahsızlanma, saldırmazlık ve Milletler Cemiyeti kararlarını uygulama siyaseti yerini bahsedilen bu kararların ihlal edilmesine bırakmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Japonya'nın Mançurya'ya saldırması dünya siyasi buhranlarının ilk adımı olarak tarihe geçmiştir denilebilir².

Bu süreçte genç Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında kurulduğu tarihten itibaren ülke içinde köklü bir değişim geçirirken, savaş sonrası hoşnutsuzlukları olmasına rağmen anti revizyonist safta yer alarak problemlerini görüşmeler yolu ile halletmek için çaba sergilemiştir. Bu siyaseti yürütürken de dış politikasında dünya barışına katkıda bulunmayı bir ilke olarak benimsemiştir. Bu politika çerçevesinde öncelikle Lozan'da halledemediği meselelerini ilgili devletlerle barışçı yollardan halletmeyi tercih ederken, yakın çevresinde, örneğin Balkanlarda ve Orta Doğuda barışı koruma adına gerçekleştirilen Balkan Pakti ve Sadabat Pakti gibi girişimlerde öncülük etmiş, uluslar arası organizasyonlarda da anti revizyonist bir yaklaşımla aktif bir siyaset takip ederek üzerine düşen görevleri yerine getirmeye çalışmıştır³. Bu tavrı ile de dünya devletlerinin takdirini kazanmıştır.

Bu şekilde aktif bir dış politika takip eden Türkiye Cumhuriyeti yine bir dış politika ilkesi olarak batıcılığı benimsemiş olup yönünü batıya dönse de, bu doğuya karşı ilgisiz kaldığı anlamına gelmemektedir. Hedef batı olmasına rağmen doğu Türk Dış politikasında önemli bir unsur olarak varlığını korumuştur denilebilir.

Bu noktadan hareketle 1931 yılında uzak doğuda Japonya'nın Mançurya'ya saldırması ile tüm dünyanın dikkatini bu bölgeye odakladığı bir dönemde Türk hariciyesinin de dünya barışının geçirmekte olduğu tehlikenin başlarından

1 Locarno Antlaşmaları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. E. H. Carr, *International Relations between The Two World Wars, 1919-1939*, London, 1965, ss. 93-97.

2 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, t.y., s.229.

3 Abdulahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK, Ankara, 1991, ss. 123-145; A. Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, 1923-1968", *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, C.XXIII, No.3, Ankara, 1968.; A. Haluk Ülman- Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, 1923-1938 II", *S.B.F. Dergisi*, C.XXVIII, no.1, Ankara, 1972; Turhan Feyzioğlu, "Atatürk'ün Dış Politikasının İlike ve Amaçları", *Atatürk Türkiye'sinde Dış Politika Sempozyumu*, İstanbul, 1984, s.5.

biri olarak nitelendirdiği gelişmeleri yakından takip etmeye başladığı söylenebilir. İşte bu çalışmada anılan günlerde uzak doğuda yaşananlar karşısında Türkiye'nin konuya yaklaşımının ne olduğu Başbakanlık Devlet Arşivleri bünyesinde yer alan 1931 yılı Hariciye Vekaleti raporlarına dayanılarak incelenmeye çalışılacaktır.

1931 Uzak Doğu Gelişmeleri ve Türk Hariciyesi

Bugün Başbakanlık Devlet Arşivleri bünyesinde Hariciye Vekaleti evrakı arasında I. Dünya Savaşı sonrasında uzak doğuda yaşanan Japon-Çin, Japon-Rus ve Çin-Rus anlaşmazlıkları ile ilgili çok sayıda rapor bulunmaktadır. Bu raporların incelenmesi ile Türk Dış politikasının bölgede yaşanan gelişmeler ve bölge devletlerinin siyasetleri ile ilgili değerlendirmeleri gün ışığına çıkarılabilir. Bu çalışmada, anılan bölgeye ilişkin raporların fazla ve detaylı olmaları nedeniyle sadece Japonya'nın Mançurya'ya saldırdığı yıl olan 1931 yılına ait raporlarda yer alan bilgiler ele alınmaya çalışılacaktır⁴.

Yukarıda bahsi geçen bu raporlardan ilki özellikle Tokyo ve Moskova Türk Büyük Elçiliklerinden alınan bilgilere dayanarak Hariciye Vekaleti tarafından hazırlanan ve 21. 10.1931 tarihinde başbakanlığa sunulan bir rapor olup Çin-Rus anlaşmazlığı ile birlikte ortaya çıkan Japonya ile Çin arasındaki anlaşmazlık hakkında bilgi verilmektedir. Rapora göre gerek Çin-Rus, gerekse Çin-Japon anlaşmazlığının kaynağı Mançurya'nın kontrolünü kimin sağlayacağı meselesidir. Her iki anlaşmazlık da uluslar arası bir öneme sahiptir ve Türkiye, iki savaş arası dönemde savaşı ulusal politikanın bir aracı olarak kullanmayı yasaklayan, Kellog Paktı⁵ imzalayan(1929) ülkelerden birisi olarak konuya karşı ilgisiz kalmamalıdır. Özellikle Türkiye, Rusya ile olan ilişkileri bağlamında Çin-Rus anlaşmazlığına gereken önemi vermek zorundadır⁶.

1929 yılında Ruslarla Çinlilerin ortaklaşa idare ettikleri Doğu demiryolu idaresinin Çinliler tarafından işgali ile başlayan mesele aslında 1926 yılından beri Çin'in Sovyetlere karşı takip ettiği saldırgan siyasetin bir safhasıdır. Bunun en önemli delili ise Pekin'deki Sovyet elçiliği ile Kanton ve Harbin'deki Sovyet konsolosluklarına baskınlar düzenlenmesi ve Kanton konsolosluğundaki memurların idam edilmesidir. Çin-Rus anlaşmazlığında durum bu şekildeyken, Japon-Çin anlaşmazlığında haksız olan taraf rapora göre Ja-

4 Uzak Doğu ile ilgili Türk Hariciye Vekaleti evrakı arasında yer alan Büyük elçilikler, istihbarat servisi ve matbuat servisi tarafından hazırlanan ve tarafımızdan başka çalışmalarda değerlendirilecek olan diğer raporlar şunlardır: 030 10 257 727 5, 10.4.1933; 030 10 257 726 15, 25.2. 1933; 030 257 727 2, 9.3. 1933; 030 10 257 726 7, 29.12. 1932; 030 10 257 727 6, 8.5. 1933; 030 10 257 727 13, 3.6.1933; 030 10 220 484 2, 5.11.1932; 030 10 220 485 1, 4.1.1933; 030 10 220 485 3, 12.1.1933; 030 10 220 486 13, 26. 3. 1933; 030 10 221 490 17, 16.8.1934; 030 10 222 498 13, 25.1.1933; 030 10 221 490 7, 17.5.1934; 030 18 01 02 32 74 14, 13.12.1932.

5 Kellog Paktı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran , c.1, İstanbul, 2001, s. 308.

6 B.C.A. 030 10 257 728 4., s.2.

ponya'dır. 1911 yılında Çin'de Cumhuriyet'in ilanından itibaren ortaya çıkan istikrarsız ortamda Japonya'nın büyük rolü olduğu vurgulanırken Çin'in ilerleme kaydetmesi komşuları tarafından, özellikle de Japonya tarafından, kendi çıkarlarına ters düştüğü için hoş karşılanmamaktadır ve dolayısıyla da Çin'de iç karışıklığın süreklilik arz etmesi Japonlar tarafından teşvik edilmektedir⁷. Ayrıca, raporda Japonya'nın coğrafi şartlar ve doğal kaynaklar açısından fakir bir yapıya sahip olup nüfus olarak her yıl 800.000 civarında artış göstermesi ile sahip olduğu adalardan başka topraklara ihtiyaç duyduğu ve bu ihtiyacın giderilmesi konusunda ülkede iki görüşün hakim olduğu belirtilmektedir. Bu görüşlerden birisi çözümü İngiltere gibi deniz aşırı kıtalara uzanmakta bulurken, diğer görüş doğrudan doğruya Asya'da saha aramaktan yanadır. Bu çerçevede özellikle Japon askeri camiası ülke güvenliği dışında iktisadi gelişimi için de Çin'in tamamen kontrol altına alınması gerektiğine inanmaktadır. Bu tür bir siyasetin uygulamaya konulması ile ilgili olarak ise askeriye ve dışişleri arasında anlaşmazlık bulunmaktadır. Dış işleri iki ülke menfaatlerinin birliğinin sağlanması, bu yolda da siyasi ve iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini savunurken askeriye Çin'de askeri kuvvetin varlığının gerekliliğine inanmaktadır. Bu bağlamda, Japonya'nın Mançurya'da düzenlediği harekatı da, Japon Hariciye Nazırının Türk Büyükelçisine belirttiğine göre, Hükümetin onayı olmaksızın ordu düzenlemiştir⁸.

Japon-Çin anlaşmazlığında sorumluluğun Japonya'ya ait olduğu tespitinin yapıldığı Türk Hariciye Vekaleti belgesinde Rusya ile Çin arasında yaşanan anlaşmazlık konusuna tekrar dönülerek Çin'in Rus askeri gücüne karşı koya-mayışının iç sebepleri üzerinde durulmaktadır. Rapora göre Mançurya bölgesinde bulunan askeri valiler savaş karşıtıdır ve Feng'in, Nanking'e karşı isyan etmesi Çin'in mukavemet gücünü kırmıştır⁹. Aslında Feng, eskiden beri

7 B.C.A. 030 10 257 728 4.

8 B.C.A. 030 10 257 728 4.

9 1912 yılında Çin'de cumhuriyet ilan edilse de ülkede istikrar sağlanamamıştır. Ülkenin kuzeyinde askeri bir diktatörlük hakimken güneyde milliyetçi Koumintag partisi etkindir. 1920'li yılların başında ise ülkede bir de Komünist Partisi kurulacaktır. Ayrıca 1921 yılında Canton'da ayrı bir Cumhuriyet ilan edilmiş cumhurbaşkanlığına da Dr. Sun getirilmiştir ve zaman içinde Sovyet yardımı ile güçlenen Milliyetçilerin lideri Dr. Sun'un 1925 yılında ölümüyle mücadeleyi General Chiang Kai-Shek devralmıştır. General Chiang Kai-Shek 1927 yılında Nanking'i Milliyetçi hükümetin merkezi yapmıştır. Zaman içinde Kuomintang ülgede egemen duruma geçse de Sovyetlerin Milliyetçilere yardımı parti içinde Komünist etkinin artmasını gündeme getirmiş bu da muhafazakar çoğunluğu rahatsız etmeye başlamıştır. Partinin başındaki kişi olarak Chiang-kai Shek de aslında Sovyet yardımını bir zorunluluk karşısında kabul eden ve ülkede egemen güç haline geldiği andan itibaren de bu yardıma ihtiyaç olmadığına inan bir kişidir. Sonuçta, ülkede komünistlere karşı sert tedbirlerin alınması Sovyet uzmanların kaçışını gündeme getirirken, Çinli komünistler de Mao Tse tung ve Chu Teh liderliğinde Kiangsi ve Fukien eyaletlerinde toplanmaya başlamışlardır. Bu arada ülkenin içinde bulunduğu durumu yakından takip eden batılı devletler General Chiang Kai-Shek'e yardım etmeye başlamışlardır. Komünizm karşıtlığı General Chiang'a batıdan ekonomik ve askeri yardım sağlarken diğer taraftan Chu Teh, Kızıl Çin ordusunu kurmuş, Mao-Tse tung da köylü ve işçilerden gerilla kuvvetleri oluşturmuştur. Her ne kadar batı bu mü-

Sovyet yardımı alan bir yerdir ve böylesine kritik bir ortamda isyan etmesi olayın Rusya ile bağlantısının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Yine konu ile bağlantılı olarak Sovyet Hariciye Komiser Vekili Karahan'ın Moskova Türk Elçisine olaylarla ilgili olarak yaptığı açıklamaya dayanarak, Çin'de yaşanan kargaşanın hükümeti düşüreceği ve Rus-Çin anlaşmazlığının da bu gelişme sonrası düzeleceği bilgisine yer verilmektedir.

Yine rapora göre bu defa yaşanan anlaşmazlık, Çin'de ciddi bir heyecan uyandırmıştır: *"Kanton hükümeti faaliyetini tadil etmiş, gençlik büyük nümayişlerde bulunmuştur. Bunlar, evvelce olduğu gibi halk tabakasının vatani mesele bigane kalmadığını"* göstermektedir¹⁰.

Çin-Rus anlaşmazlığının Japon-Rus anlaşmazlığına etkisi konusunda, Tokyo Büyükelçiliğinden alınan bilgiye dayanarak, Japon-Rus anlaşmazlığının başlangıcında Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin Kellog Paktına dayanarak yaptığı teşebbüse Rusya'nın geç cevap verdiği, Japonya'da resmi çevrelerde bu durumun olumlu bir etki yarattığından bahisle, meselenin çözüme kavuşturulması için Mançurya hükümetinin Japonya'ya müracaatı karşısında Japon Hariciye vekilinin doğrudan doğruya Ruslarla anlaşmaları gerektiği uyarısında bulunmasının da oldukça dikkat çekici olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bunun dışında Mançurya meselesinde Ruslarla Japonlar arasında bir anlaşma olduğuna değinilerek Japon Elçisinin Sovyet hükümetine *"hiçbir ihtiyaç ve istifsar vaki olmaksızın Harbin'in işgal edilmeyeceği"* hakkında teminat verdiği ve bunun da sonucunda Tsitsihar-Hanhantsi ile Harbin-Aigun hatları arasındaki anlaşmazlığın da çözüleceğinin anlaşıldığına değinilmektedir. Ayrıca, eğer bu gerçekleşirse ve Japonya istediğini elde ederse Rusya'nın Çin'e karşı takip etmekte olduğu siyaset yeni bir boyut kazanacaktır ve bu durum da Moskova'nın Mançurya'dan ziyade Çin Türkistan'ı (Doğu Türkistan) ile daha fazla ilgilendiğini göstermektedir.

1929 anlaşmazlığına son veren Habarevsk barış anlaşmasının doğu demiryollarının Ruslarla Çinlilerin ortak işletmeleri hakkını teyit etmesine rağmen, Sovyetlerin Mançurya'yı süratli bir biçimde boşaltması Çinlilerle olan ilişkilerinde olumsuzluklara yol açmıştır. Bu durum karşısında is Japonların güney Mançurya'da inşa etmek istedikleri demiryolu imtiyazını alıp bazı iktisadi haklar elde edinceye, asayiş sağlayıncaya ve düzenli bir idari sistem oluştuncaya kadar işgal ettikleri bazı önemli bölgelerden çıkmayacaklarının kesin olduğuna değinilen raporda meselenin tarafsız bir heyet tarafından yerinde incelenmesi amacıyla Cemiyet-i Akvam tarafından yapılan teklife ret cevabı verilmesinin, bu meselede Cemiyet-i Akvam'ın mümkün olduğunca uzak tutulmaya çalışıldığını gösterdiğine vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda, mese-

cadelede General Chiang'ın yanında yer alsa da ülkede Komünist oluşumu engelleyemeyeceklerdir. Çünkü 1931 yılına gelindiğinde Kiangsi'de Çin Sovyet Cumhuriyeti kurularak başkanlığa Mao-Tse-tung getirilmiştir.Bkz. Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, İstanbul, t.y., 270.

10 B.C.A. 030 10 257 728 4, s.8.

lenin savaşa sebep olmasını önlemek amacıyla Cenevre'nin girişimlerinden bir sonuç çıkmadığı da ortadadır. Olayı iyimser bir bakış açısıyla değerlendiren çevrelerde meselenin halli konusunda yaşanan zorluğun Rusların Cemiyet-i Akvam'a üye olmamalarından kaynaklandığı değerlendirilmesinin yapıldığına yer verilirken, Çin-Japon anlaşmazlığı konusunda her iki ülkenin de cemiyete üye olduğu halde savaş tehlikesinin ortadan kaldırılamadığı ve bunun da Cemiyete ve Kellog paktına bağlanan ümitlerin boşa çıktığına bir delil olarak gösterilebileceğine dikkat çekilmektedir.

Bu şekilde Milletler Cemiyeti ve Kellog Paktı bağlamında bir tespitte bulunan Türk Hariciyesinin iki savaş arası dönemde dünyanın içinde bulunduğu durumu oldukça iyi bir biçimde tahlil ettiği ve yine bölgeyi dünya ekseninde bir yere koyan bir anlayışa sahip olduğu açıkça görülebilmektedir.

Bunun dışında Bern Elçiliğinden alınan bilgiler çerçevesinde Cemiyet-i Akvam'ın fonksiyonu ile ilgili olarak henüz *zayıf ve iktidarsız bir uzuv* tanımlaması yapılan rapora göre Amerika'nın yardımları olmaksızın Japonlar üzerinde etkili bir siyaset oluşturulamayacağı ve Cemiyet-i Akvam'ın her hangi bir müdahalesi sonucunda Tokyo'da iktidarda bulunan ılımlı hükümetin zayıflayabileceği ve hatta yönetimin askerlerin eline geçebileceği korkusunun varolduğu gerçeği dışında ciddi bir müdahalenin Japonya'nın cemiyetten çekilmesine dahi sebep olabileceğinden çekinildiği belirtilmektedir¹¹.

21.10.1931 tarihli Başbakanlığa hitaben hazırlanan uzak doğu meselesi ile ilgili raporun son kısmında yine Cemiyet-i Akvam'ın bahsi geçen mesele karşısında içinde bulunduğu durumdan yola çıkarak barışın korunması konusundaki fonksiyonu üzerine bir değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Rapora göre *"Büyük Devletlerin Cemiyet-i Akvama hakim bulunmaları bu müesseseye sulhun idamesinden ziyade emperyalist arzularını sulhen temin edecek bir alet şeklini vermiştir. Bu itibarla, Cemiyet-i Akvam ile Harbi Umumi'den evvel Avrupa'da hakim olan (Concert des Grandes Puissances)(Büyük Güçler arasındaki uyum) arasında büyük bir müşabehe vardır"*¹².

Rapora göre Cemiyet-i Akvamın bu tavrından kurtulması ve uluslar arası meselelerde faydalı bir organ olabilmesi ve aynı şekilde Kellog Paktının olumlu sonuçlar verebilmesi *"büyük devletlerin nüfuzunu tahdit edecek surette tali memleketlerin teşriki mesai etmesine bağlıdır"* ve Cemiyet-i Akvamın tüm meseleleri ve Kellog Paktı konusunda bir an önce anlaşılması gerektir. Son yaşanan uzak doğu meselesi de buna acilen ihtiyaç olduğunu açık bir biçimde göstermektedir.¹³

Cemiyet-i Akvam ve yürütmekte olduğu siyaset ile ilgili sert bir yorum yapılan raporun son cümleleri ise Rus-Japon ihtirasları ile ilgili olup her iki ülkenin

11 B.C.A. 030 10 257 728 4, s.10.

12 B.C.A. 030 10 257 728 4, s.11.

13 B.C.A. 030 10 257 728 4, s.11.

Mançurya'daki ihtirasları ne olursa olsun yakın bir gelecekte bölgede Çinlilerin hakimiyetinin kurulacağına işaret etmektedir. Yılda yaklaşık olarak bir milyon Çinlinin kuzey eyaletine göçmeleri ve ticaret ve zanaat konularında Japon ve Ruslarla olan rekabetlerinin Mançurya meselesini kendiliğinden çözeceğine dikkat çekilmektedir.

1931 yılına ait uzak doğuya yönelik Türk Hariciye Vekaleti evrakı arasında yer alan bir diğer belge Çin ve Japonya Hariciye Vekaletlerine Türkiye tarafından gönderilen telgraflara gelen cevaplarla ilgilidir.

25.10.1931 tarihini taşıyan belgede Çin-Japon anlaşmazlığı dolayısıyla Türkiye, 1928 yılı Paris Paktına imza atan devletler arasında olması dolayısıyla ve uluslararası meselelerin barışçı yollardan takibinden yana olduğunu her fırsatta dile getiren bir ülke olarak, her iki ülkeye de meselenin barış yoluyla halledilmesi gerektiğini beyan eden telgraflar göndermiştir. Çin Cumhuriyeti Hariciye Nazırı vekili, Türkiye Hariciye Nazırı Tevfik Rüştü Aras'a hitaben gönderdiği cevabi telgrafta Japonya'nın uluslararası hukuk kurallarına aykırı bir biçimde kuzey doğu Çin topraklarına düzenlediği saldırılar karşısında Türkiye'nin gösterdiği ilgiye teşekkür ettikten sonra Çin hükümetinin Japon saldırıları karşısında Cemiyet-i Akvam kanalıyla haklarını aramakta olduğunu beyan etmiştir¹⁴. Japon hükümetinin Türkiye Hariciye Nezaretine gönderdiği cevabi telgrafın Başbakanlığa sunulduğu tarih ise 28. 10. 1931'dir. İlgili telgraf üç maddelik bir açıklamadan ibaret olup ilk maddede Japon hükümeti 1928 Paris Misakı'nın önemini farkında olduklarını, Mançurya'daki askeri tedbirlerin sadece kendilerini savunmak ve güney Mançurya demiryolunu ve Japon tebasının hayat ve mallarını Çinin silahlı kuvvetlerinden korumak olduğunu, meselenin halli konusunda da Çin ile savaşmayı düşünmediklerini vurgulamaktadır. İkinci maddede ise yine meselenin halli için Japon Hariciye Nazırının Çin Elçisi ile yaptığı görüşmede müzakereye hazır olduklarını beyan ettiği belirtilmektedir. Üçüncü maddede ise Çin'in bazı yerlerde, Japonya aleyhine kışkırtıcı faaliyetlerde bulunduğu dikkat çekilmektedir. Yine bu bağlamda, Çin'de Japonlarla ticaretin kesilmesinde de Japon aleyhtarlığının olduğu, Nanking hükümetinin kontrolü altındaki yerlerde yaşamakta olan Japon tebaasına ise şiddet uygulandığı, Çin hükümetinin kendi tebaasının bu tür kanun dışı davranışlarına göz yummasının da Paris misakına aykırı olduğunu altı çizilmektedir¹⁵.

Yukarıda yer alan bilgilerden anlaşılacağı gibi Kellog Paktına imza atan bir devlet konumundaki Türkiye'nin kendilerine göndermiş olduğu ve aralarındaki meselenin barış yoluyla halli konusundaki telgraflara cevaben her iki devlet de savaş yanlısı olmadıklarını, uluslararası anlaşmalara sadık veya önemini farkında olduklarını beyan etmekte ise de Japonya, Çin karşısında

14 B.C.A.030 10 257 728 5.

15 B.C.A. 0 30 10 257 728 6.

saldırgan taraf durumunda olmasını güvenlik tedbirleri çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır.

Bu arada uluslar arası barışın ve güvenliğin temini konusunda aktif bir siyaset takip etmeyi bir dış politika ilkesi haline getiren Türkiye Cumhuriyeti'nin de kendi yakın çevresi dışında Uzak Doğu'da yaşanan gerginlik konusunda da gerekli girişimlerde bulunmayı ihmal etmediği açıkça görülmektedir.

Uzak Doğuda yaşanan gerginlikle ilgili olarak üçüncü taraf konumundaki Rusya'nın tavrı da Türkiye Cumhuriyeti'ni yakından ilgilendirmektedir. Bu çerçevede Rus siyasetinin önde gelen simalarından Başbakan Litvinov ve Hariciye Komiser Vekili Karahan ile görüşen Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey, Türk Hariciye Nezaretine Rusya'nın meseleye bakışı hakkında bir telgraf sunmuştur. 4.11.1931 tarihinde Başbakanlığa sunulan bu telgrafta Karahan'ın, Mançurya'nın güneyindeki Japon işgalini giderek kuvvetlenen bir hareket olarak değerlendiren Litvinov'un da Japonların bu bölgeyi kolay kolay terk etmeyeceğini düşündüğü beyan edilmektedir. Büyükelçinin belirttiğine göre Sovyet Hükümeti bu durumdan hoşnut değildir. Ancak hükümetin bu hoşnutsuz tavrı basında yalnızca işgal karşıtı bir dille gösterilmeye çalışılmaktadır. Hükümet, doğrudan Japon-Çin anlaşmazlığına müdahale etmekten çekinmektedir. Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletleri'nin işgal aleyhindeki girişimi memnuniyetle karşılanırken yine Cemiyet-i Akvam'ın etkili bir siyaset takip edememesi eleştirilmektedir. Bunun yanında, Japon hükümeti de Amerika ve Cemiyet-i Akvam yanında bir de Sovyet müdahalesinden çekinmektedir. Bu bağlamda, gerçekleştirdiği işgal faaliyetinde Doğu Çin demiryolunun Sovyetlere ait kısmının bulunduğu kuzey Mançurya ve Moğolistan'ın Sovyetlerle ilgili kısmından uzak durmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak Sovyet hükümetine teminatta bulunmuştur. Türk Büyük elçisine göre de bu durum böyle devam ederse anlaşmazlıkta Sovyet hükümetinin müdahalesi şimdilik söz konusu değildir.

Sonuç olarak, Türk Büyükelçisi, o dönem için dünyada barışı koruma faaliyetleri çerçevesinde uluslar arası girişimlere atfen, Litvinov'un Japon işgalinin Kellog Paktının ihlali anlamına gelmekle meselenin halli konusunda pakta imza atan devletlere görev düşmekte olduğunu vurguladığını beyan ederek telgrafına son vermektedir¹⁶.

Hariciye Nezareti evrakı arasında Çin-Japon anlaşmazlığı ile ilgili Başbakanlığa hitaben hazırlanmış 1931 yılına ait son rapor oldukça kapsamlı bir içeriğe sahiptir. 30.12. 1931 tarihini taşımakta olan bu yılın son raporunun *Çin-Japon Münasebatı* başlığını taşıyan ilk bölümüne Çin'e karşı 1895 yılında kazandığı *emsalsiz muzaffariyet* ile dünyanın dikkatini çekmeye başlayan Japonya'nın 1905 Rus-Japon savaşını Çin'den aldığı tazminatla hazırladığı 1911'de de Kore'yi Çin'den kopararak imparatorluğuna ilhak ettiğine ve

16 B.C.A. 0 30 10 248 626 13, s.1.

dolayısıyla son yarım asırdır Çin topraklarının Japon emperyalizminin hedefi olduğuna vurgu yapılarak başlanmaktadır. Bu çerçevede, coğrafi konum olarak Japonya'nın tam karşısında yer alan Çin, Japonya'nın sanayisi için oldukça uygun bir Pazar, artan nüfusu için kolay bir nüfuz sahasıdır. Başka bir ifadeyle Çin, Japonya'nın gözündeki genişlemek için oldukça uygun bir coğrafyadır. I. Dünya Savaşı döneminde savaş ortamından istifade ederek Çin'deki Alman sömürgelerine sahip çıkan Japonya, Çin'e meşhur 21 teklifi kabul ettirmiştir. Bu antlaşma Türk hariciyesine göre "*Japon emperyalizminin en korkunç vesikasıdır*"¹⁷.

Japon emperyalizminin en korkunç belgesi olarak nitelenen Çin'deki Alman imtiyazının Japonlara devri ile başlayan, Çin hükümetinin siyasi ve askeri müşavirlerini Japonlardan seçeceğini, güney Manchurya'da, merkez ve kuzey Moğolistan'da Japonlara serbest ticaret, seyahat ve emlak edinme hakkının verileceği, asgari ihtiyaçlarının %50'sini Japonya'dan satın alacağını ve Japonların Çin'de serbestçe dini propaganda yapacağı vs. şeklinde devam eden bu 21 teklife yer verilen raporda, 1922 yılında Amerika ve İngiltere'nin baskıları sonucu adı geçen antlaşmanın sona erdirilerek yerine Dokuz Devlet Pasifik Antlaşmasının¹⁸ imzalanmasının Japon siyasetinde bir dönüm noktası olduğuna vurgu yapılmaktadır. İşte bu tarihten sonra Japonya'da Çin'e karşı uygulanmak istenen şiddet politikasının terk edilmesi ve bunun yerine ılımlı nüfuz etme siyasetinin uygulanması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır.¹⁹

Raporun *Son Çin-Japon anlaşmazlığı* başlığı altında ise iki ülke arasında son dönemde yaşanan anlaşmazlığın nedenleri ve seyrinden bahsedilmektedir. Rapora göre Amerika ve Avrupa'nın buhranlı bir dönemden geçmesi Japonlar tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu ortamda ılımlı nüfuz etme siyaseti terk edilerek daha çok askeri hiziplerin istekleri doğrultusunda şiddet ve istila siyaseti takip edilmeye başlanmıştır. Ancak uluslar arası ortam bir tarafa bırakılacak olursa Çin'de milliyetçi bir cereyanın varlığı Japonları endişelendirmektedir.

Bugün bazı çevrelerde uzak doğuda Türkiye'nin ve Atatürk'ün iktisadi politikasının bir benzerinin uygulanmaya çalışıldığı dile getirilirken ve yine

17 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, 2; Japonya'nın Çin'e kabul ettirdiği 21 teklif ile ilgili olarak ayrıca bkz. Jack Gray, *Rebellions and Revolutions China from the 1800s to the 1980s*, Oxford, 1980, s.150.

18 1921 yılında Washington'da *Silahları Tahdit ve Pasifik ve Uzak Doğu sorunları konferansı* düzenlenmiş ve bu konferansa Çin de davet edilmiştir. Çin, toprak bütünlüğünün tanınması, bütün imtiyazların kaldırılması ve tarafsızlık halinde Çin'in haklarına riayet edilmesi karşısında bütün ülkede açık kapı siyasetini kabul edeceğini açıklamıştır. 6 Şubat 1922 tarihinde Çin'i ilgilendiren sorunlarda izlenecek ilkeler ve direktiflere dair ABD, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Portekiz, Çin ve Japonya arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Çin'in egemenlik ve bağımsızlığına saygı gösterileceğini taahhüt edilen bu antlaşmayı Japonya, ABD ve İngiltere'nin baskıları sonucu imzalamış olup 9 devlet tarafından imzalandığı için *Dokuz Devlet Antlaşması* olarak bilinmektedir. Bkz. Yılmaz Altuğ, *Çin Sorunu*, İstanbul, 1995, s.53

19 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, 4.

geçmişte Asya'daki milletler için bağımsızlık mücadelesi ile bir sembol haline gelen Mustafa Kemal ve onun Türkiye'si o günün şartlarında Çin için de bir örnektir. Bu konuda raporda *"kapitülasyonları her nevi ecnebi imtiyazatını lağve-derek bila kaydu şart şerefli bir istiklal temin etmek hususunda Türkiye'nin misalini çok defa zikrettikleri vakidir"* denildikten sonra Çinli üniversite öğrencilerinin *"Türkiye'nin misalini unutmayın"* yazılı pankartlarıyla sokaklarda gösteriler yaptıklarına vurgu yapılmaktadır²⁰. Çinli gençlerin sokak gösterilerini Japon mallarına boykot, demiryolu memurlarına tahkir ve Konsoloshanelere saldırı derecesinde faaliyetler takip etmiştir. Japon işgaline gösterilen bu mücadele Türk hariciye nezareti raporunda da şöyle yorumlanacaktır: *"bu gidişle az zaman sonra Çin piyasası Japon emtiasına kamilen kapanacak hatta Mançuri şimendiferleri elden gidecektir"*²¹. Çin'de işgal karşısında halkın tepkisi ile birlikte hükümetin de önemli girişimleri olmuştur. Japonya'nın idaresindeki güney Mançurya demiryolu ile rekabet amacıyla bir demiryolu inşası, deniz ticareti açısından önemli bir yere sahip olan Dairen limanına alternatif olarak da Hulutav limanının ihyasına başlamıştır. Çin'in bu tedbirleri karşısında ise Japonlar iki ülke arasındaki meseleleri çözmek adına harekete geçerek Mançurya ile doğrudan müzakerelere başlamıştır. Japonlar takip ettikleri bu siyasete *müşterek mevcudiyet* adını vermişlerdir²².

İki ülke arasında ciddi bir sorun yaratan Mançurya'nın neden bu kadar önemli olduğu da Türk hariciyesinin üzerinde durduğu bir noktadır. Raporda yer alan bilgilere bakılırsa Mançurya Japonya için iktisadi, ticari, askeri anlamda inkar edilemeyecek derecede hayati bir öneme sahiptir. Her şeyden önce 38 milyon nüfusu, 400 000 kilometre kare yüzölçümü ile keşfedilmemiş madenleri, işlenmemiş zengin toprakları olan bu coğrafya Orta Asya'nın da zahire borsası konumundadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Japonya'nın 1.337.000 000 TL gibi ciddi oranda bir yatırımının söz konusu olduğu Mançurya, Japonya için her yıl büyük bir hızla artan nüfusunun iskanı açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak, bir adalar devleti olan Japonya'nın Hokkaido adasının o gün için 4.500 000 kişiyi daha barındırabilecek kapasiteye sahip olduğu da raporda altı çizilerek belirtilen bir durumdur. Bu bağlamda, Japonya'nın bölgeye olan ilgisinin belki de en önemli sebeplerinden birisi olan askeri açıdan Mançurya'nın önemi üzerinde durmak gerekmektedir. Asya'nın güneyinde konumlanmış, Sibiryaya hakim durumdaki bu coğrafya askeri açıdan ülkenin savunmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Böyle bir öneme sahip olan coğrafyaya hakim olma konusunda Japon muhafazakar milliyetçilerinin ve militarist çevrelerin düşüncelerini en iyi ifade eden kişi de ülkenin başbakanı olan Baron Tanaka'dır.

20 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.5.

21 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.5.

22 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.5.

Bir iki yıl önce imparatora sunduğu bir muhtırada²³ Baron Tanaka izlenmesi gereken politikayı şu şekilde tarif etmiştir: “Orta Asya’da hakim olmak için Çin’i ele geçirmek, Çin’i ele geçirmek için de Mançuriyi zaptetmek elzemdir. Bundan sonra yakın şark’a kadar bütün dünya Japonya’nın arzusuna ram olacaktır.”²⁴ Baron Tanaka’ya göre Çin ve Mançurya’dan sonra belirlenen hedefte Hindistan, Malaya, Anadolu, Orta Asya ve hatta Avrupa vardır ve Baron’a göre “... *sınai inkişaf iptidai maddelere malik memleketlere nasiptir. Milli servet, vasi eraziye sahip olan devlete mukadderdir. Nihai muzaffariyet kendi topraklarında gıdaya malik olan millete aittir*”²⁵.

Japon Emperyalizminin bir izahı olarak değerlendirilebilecek Baron Tanaka’nın düşüncelerinin bazı kesimleri Türk Hariciyesine göre gülünç derecede oldukça abartılıdır. Diğer taraftan, Çin’e yönelik izlenen siyaset “Çin’e ait aksamı coğrafi vaziyet tabii ihtiyacat tarafından tespit edilmiş Japonya’nın mukadder inkişafı için milliyetçiler tarafından takibi iltizam olunan milli bir siyasettir. Japonya’nın bu milli siyasetini Baron Tanaka’nın kalemi değil Japonya’nın ihtiyacatı tesbit etmiştir.”²⁶ Sonuçta, Türk hariciyesine göre Japonya’da hangi hükümet başa gelirse gelsin iktisadi, mali, askeri olmazsa olmazlar karşısında bazı zaruretlerden kaçamayacaktır ve bu açıdan Çin’e karşı takip edilen siyasette de ortaya çıkacak farklar şekilde kalacak, temel siyaset değişmeyecektir.

Japonya’nın Çin’e karşı takip ettiği emperyalist siyasetinin temelde ciddi bir değişikliğe uğramayacağını belirtildiği raporda dikkat çekici bir nokta da bu tür bir siyasetin o dönem için dünya barışının korunması maksadıyla Japonların da dahil olduğu uluslar arası arenada atılan adımlara rağmen olmasıdır. Bu açıdan olay değerlendirilirken Japonya’nın siyasetinin yine dünya barışını, “ortada mevcut nizam ve muahedatı da ihlal eder mahiyette” olduğuna vurgu yapılmaktadır. Japonya’nın bu saldırgan tavrı her şeyden önce 1922 yılında Japonya’nın da dahil olduğu dokuz devletin imzasıyla oluşturulan Pasifik Muahedesine, sonra 1928 yılında imzalanan Kellog Paktına ve son olarak da Cemiyet-i Akvam Paktına aykırıdır. Tüm bu tedbirlere rağmen Japonya’nın işgal hareketına mani olunamamıştır ve sonuçta, tüm Mançurya Japonlar tarafından işgal edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti de henüz Cemiyet-i Akvam’a üye olmasa da yukarıda bahsi geçen uluslar arası barışı koruma amaçlı girişimlerden Kellog Paktına imza atan bir devlettir. Bu nedenle Türkiye, gerek Japonya’ya gerekse Çin’e aralarındaki anlaşmazlığın endişe ile takip edildiğini, meselenin Kellog Paktının 2. maddesi gereğince barışçı yollardan halledilmesi gerektiği, barışı teh-

23 Baron Tanaka’nın hazırladığı muhtıra ile ilgili olarak bkz. Morton William Fitch, *Tanaka Giichi and Japan’s China Policy*, New York, 1980.

24 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.6..

25 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.7.

26 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.7.

likeye sokacak hareketlerden kaçınmalarının tavsiye edildiği ve yukarıda ilgili ülkelerden gönderilen cevaplara yer verilmiş olan, birer muhtıra göndermiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında barışı korumak amacıyla kurulan Cemiyet-i Akvam ise meseleye Çin'in müracaatı ile dahil olmuştur. Öncelikle cemiyet her iki tarafa temenni mahiyetinde bir karar tebliğ ile barış sağlanana kadar her iki ülkenin de durumu daha da kötüye götürecek hareketlerden kaçınması ve askerlerini önceki konumlarına çekmelerini teklif etmiştir. Bu teklife Çin hemen olumlu cevap verirken Japonya'nın cevabı Türk hariciyesine göre *müphemdir*. Şöyle ki; Sükunet sağlandığı anda ordusunu çekeceğini belirten Japonya kendi tebaasının can ve mal güvenliği için bazı noktaları işgale devam etmek zorunda olduğunu açıklamıştır.

Konuya bu şekilde dahil olan Cemiyet-i Akvam'da, Japonya'nın tavrı ile ilgili olarak Bern Elçiliğinin verdiği bilgilere dayanarak ilgili raporda yapılan yoruma bakıldığında da, Japonya'nın ilginç bir tavır sergilediği görülmektedir. Her şeyden önce Cemiyetin Japon temsilcisi meselenin *"efkârı umumiye muvacehesinde ve küçük devletlerin de iştiraki ile müzakere edilmesine hükümetinin muvafakat edemeyeceğini ve Japonya'ya Bulgaristan ve Yunanistan gibi muamele yapılamayacağını Büyük devletlerin de Çin topraklarını muahedelere mugayir olarak işgal ettiklerini"* ve buna bağlı olarak da Çin ile aralarındaki meselenin sadece büyük devletlerin temsilcileri ile görüşülebileceğini vurgulamıştır²⁷.

Bu şekilde büyük devlet olarak nitelenen ve bir zamanlar Çin'i yine var olan adlaşmalara aykırı bir biçimde Avrupalı devletlerin işgal ettiği gerçeğine atıfla²⁸ ve belki de kendisinin de doğunun büyük devleti olduğu düşüncesinden hareketle Japonya'nın, Yunanistan veya Bulgaristan ile aynı olmadığına vurgu yaparak kendisi ile ilgili bir meselenin ancak büyük devletlerle müzakere edilebileceğine dikkat çekmiştir. Bu açıklama üzerine Japonya ile meseleyi müzakere etmek için Cemiyet konseyinin 13 üyesinden Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya ve İspanya temsilcileri yanında Amerika'nın da gözlemci olduğu, bir heyet oluşturulmuştur. Beşler komitesi adı verilen bu heyet namına da Briand müzakereyi idareye memur edilmiştir.

Beşler komitesinin müzakere süreci ile ilgili raporda yer alan bilgilere bakılacak olursa, komitenin toplantılarında Japonya'nın Mançurya'ya ihtiyacı olduğunu, artan nüfusu karşısında adı geçen coğrafyadan başka alternatifin olmadığını ve bu esas üzerinden hareketle kendisine teminat verildiği takdirde askerlerini çekmeye hazır olduğunu açıkça dile getirdiği görülmektedir. Ayrıca, işgal ettiği toprakları boşaltmak için Japonya'nın ileri sürdüğü şartlara da yer verilen rapora göre altı maddeden oluşan Japon istekleri kısaca Man-

27 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.10.

28 Çin'e yönelik Avrupalı devletlerin 19.yy. boyunca takip ettiği siyaset ile ilgili olarak bkz. Rahman Nurdun, *Çin Modernleşmesi ve Türkiye*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003; Altuğ, a.g.e.; Armaoğlu, a.g.e. s, 89-90.

çurya'yı Japon sömürgesi yapmak için gereken bütün şartların kabulünden başka bir şey değildir.

Japonya'nın bu istekleri karşısında Beşler Komitesinin tavrı da oldukça ilgi çekicidir. Cemiyet-i Akvam paktının ilgili maddeleri gereğince bazı üyeler Japonya'nın işgal ettiği yerleri derhal tahliye etmesi gerektiğini ileri sürerken, özellikle İtalyan ve Alman üyelerin görüşleri farklılık arz etmektedir. Adı geçen ülke temsilcilerine göre *"bir millet hayatının icap ettirdiği zaruri ve kati vaziyetlerin de mevcut bulunduğunu ve bu vaziyetlerin mutlaka paktın ruhu ile telif edilmesi"*²⁹ gereklidir.

Bu şekilde farklı iki görüşün bir araya geldiği bir ortamda meselenin çözüme kavuşması da mümkün olmamıştır. Bunun da ötesinde Japonlar işgal ettiği bölgeden çıkmak bir tarafa kuzeye doğru işgal sahasını genişletmiştir.

Bu durum karşısında Cemiyet-i Akvam meclisi her iki tarafı tekrar dinleyerek sonuçta Japonların askerlerini güney Mançurya hattına çekmelerini, Çinlilerin de Japon tebasının güvenliğini temin etmesini istemiştir. Ancak alınan kararlar ittifakla gerçekleşmemiştir ve Japonya kendisinin bu kararlara bağlı olduğunu da kabul etmemiştir.

Bu açıdan ilerleyen günlerde Japonların bir beyanatta bulunarak olayla ilgili Japon görüşlerini açıkladığı görülmektedir: Her şeyden önce olayların çıkışında Çinli askerlerin saldırıları neden gösterilirken, Çin'de devam etmekte olan Japon aleyhtarlığı karşısında Mançurya'da kalma zorunluluğunun altı çizilmektedir. Ayrıca, *"Çin'in kuru bir vaadine inanarak Japonya'nın askerlerini demiryolu güzergahına çekmesi safdillik olur"* denilirken meselenin çözümü için doğrudan anlaşmaya açık olduklarının da altını çizmektedirler. Yine, rapora göre anlaşılan odur ki Japonlar, doğrudan görüşmelere Mançurya'nın tahliyesinden sonra değil, fakat işgalin devam ettiği süreçte yani *top ve süngü tehdidi altında* gerçekleştirmek istemektedirler³⁰.

Top ve süngü altında gerçekleşecek bu görüşmelerde de Japonların bazı prensipleri vardır. Türk hariciyesine göre bu prensipler içinde en önemlisi Mançurya ile ilgili geçmişte yapılan anlaşmaların Japonlara tanıdığı hakların Çin hükümetince kabulünün istenmesidir. Geçmişte Japonlara Mançurya üzerinde hak temin eden anlaşmalara gelince; bunlardan ilki 1905 antlaşması ve 1906 Pekin protokolü'dür. Bunlara göre Ruslar, Çin'deki Liao Tounng yarımadasındaki haklarını ve Tohang-Tohoung Port Arthur demiryollarını Japonlara terk etmiştir. Ruslarla Japonlar arasındaki bu hak değişimini de Çinliler kabul etmişlerdir. Bunun dışında ikinci olarak Chientav andlaşması (1929) ile de Kore'ye yakın bölgeleri Japon ticaretine açık tutmayı ve Kainei Kirin arasında demiryolu inşası için Japonlara imtiyaz vermeyi kabul etmişlerdir. Son olarak

29 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s. 11.

30 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.13.

1915 yılında daha önce de bahsi geçen 21 teklif ile Çinliler, Japon emperyalizmine tamamen açık hale gelmişlerdir³¹.

Japonların Cemiyet-i Akvam nezdinde sunmuş oldukları bu muhtıralarına karşılık Çinlilerin de bir cevabı vardır. Her şeyden önce Çin, işgale uğramış mağdur taraf olarak Cemiyetin teklifine olumlu yaklaşmıştır. Ancak, Japonya'nın demiryolu hattına çekilmeyi kabul etmeme sebebi olarak tebaasının güvenliğini ileri sürmesi karşısında bölge güvenliğini asıl tehlikeye sokan gücün Japon askerleri olduğuna dikkat çekmiştir.

Sonuçta Cemiyet-i Akvam bir dahaki toplantıya kadar Japonya'nın belirtilen güzergaha kadar askerlerini geri çekmesi talebini yinelemiştir. Ancak, bu talep karşısında Japonlar geri adım atmaktan ziyade, Çin'de Japon tebaasının güvenliğini sağlayacak kuvvetli bir hükümet kurulmadıkça güney Mançurya'yı terk etmeyeceği şeklinde sert bir cevap vermiştir.

Cemiyet-i Akvam'a verilen bu cevap sonrasında Japonların izlediği siyaset konusunda Türk hariciyesinin üzerinde durduğu nokta Japonların, Çin idaresini zayıflatmak amacıyla işgal ettikleri bölgelerde yeni bir idari yapılanmaya giderek müstakil ve özerk eyaletler oluşturduğu gerçeğidir.

Bu arada Çin'de de bazı önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Tien Tsiu'da ikamet etmekte olan sabık imparator Houen Tung, Mukden'e gitmektedir. Bu önemli yer değiştirme ile ilgili olarak Japon elçisi Moskova Türk maslahatgüzarına yaptığı açıklamada imparatorun Mançurya'da Kral veya Cumhurbaşkanı ilan edileceğine dikkat çekmiştir³².

Diğer taraftan ise Moğolistan'daki eyaletlerden bazıları bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bir diğer önemli gelişme ise Japonların işgal siyaseti çerçevesinde güney Mançurya'da askeri ve mülki idareyi tamamen ele geçirmiş olmalarıdır. Bu konuda Türk Hariciyesi, elçiliklerden gönderilen telgraflardan alınan haberlere dayanarak bu etki sahasının sadece Mançurya ile sınırlı olmayıp Çin'e ait bazı demiryollarının da Japonlar tarafından işgal edildiğinin altını çizmektedir.

Hariciye Vekaletinin konu ile ilgili hazırlamış olduğu raporda dikkat çekilen tek husus Japonların Çin'e yönelik işgal siyaseti değildir. Bunun dışında bölgenin önemli diğer gücü olarak Sovyetlere yönelik Japon siyasetinin ne olduğu konusu da raporda önemli bir yer tutmaktadır.

Mançuri'de karşılaştın Japon ve Rus Menafii başlığı altında yer verilen bilgilere bakılırsa Japonların ilgilendikleri sahanın güney Mançurya'dan ibaret olmadığı görülür. Nitekim, yukarıda bahsi geçen 4.11.1931 tarihli Moskova Elçiliğinden gönderilen telgrafta Japonya'nın Rus etki sahası konumundaki kuzey Mançurya ve Moğolistan'dan uzak durduğu belirtilse de, bu telgraftan

31 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.15

32 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.16.

neredeyse iki ay sonra düzenlenen raporda Japonya'nın, adı geçen bölgelerden öncelikle kuzey Mançurya'nın ele geçirilmesine yönelik hazırlıklar yaptığına dair bilgilere yer verildiği görülmektedir.

Bu bağlamda, Sovyetler nezdinde gerekli siyasi girişimlerde bulunan Japonya Elçisi, Sovyet Hariciye Komiser Vekili Karahan'a bir nota vererek ülkesinin kuzey Mançurya'ya yönelik siyasetinin sebebini izah etmeye çalışmıştır. Bu izahta kuzey Mançurya'daki Çin hükümetine Rusların yardım ettiklerini, sınıra asker yığdıklarını ve gerekli önlemler alınmadığı taktirde de Japonya'nın kendisini müdafaa etmek için kuzey Mançurya demiryollarını işgal edeceğini belirtmiştir.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere güney Mançurya'da kontrolü sağladığına inan Japonya bu kez kuzey Mançurya'ya yönelmiş ve bu defa Rusya ile karşı karşıya gelmiştir. Bu tutum karşısında Japonların dikkati çektikleri olayların asılsız olduğunu açıklayan Karahan'ın Sovyetlerin ne gibi bir karşılık vereceği yönünde açıklama yapmamış olması Türk Hariciyesi tarafından manidar bulunurken diğer taraftan; *"Asya'da hakim bir mevki temin etmeğe teşebbüs etmesi için şimdiye kadar tarihte Japonya için bundan daha müsait bir fırsat zuhur etmiş değildir"* yorumu yapılmaktadır³³.

Japonya açısından Asya hakimiyeti için her ne kadar ortam müsait gibi görünse de Rusya'nın, bu yayılma siyaseti karşısındaki tavrı önemli bir meseledir. Hatta *"cihan sulhunun geçirmekte olduğu tehlikenin bir başı da bu noktadadır."* Daha açık bir ifadeyle, I. Dünya Savaşı sonrasında 1930'lu yıllarda Avrupa'daki revizyonizm dalgası dünya barışını tehdit ederken, Asya'da yaşanan bu gelişmeler de bu tehdidin ikinci cephesini oluşturmaktaydı. Bu açıdan olaylara yaklaşıldığında, barışın tehlikede olması sadece Avrupa odaklı gelişmelere bağlı değildir ve meselenin öneminin farkında olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, uluslar arası yükümlülüklerinin gereğini de yerine getirmeye çalışarak, uzak doğuda yaşanan sıcak gelişmeleri yakından takip ettiği açıkça görülmektedir.

Japonya'nın Sovyetler karşısındaki tavrı ve buna Sovyetlerin nasıl bir tepki vereceği Türk Hariciye Vekaletinin Uzak Doğu hakkında hazırlamış olduğu raporun son kısmını oluşturmaktadır.

Şimali Mançuri ve Moğolistan Meseleleri başlığı altında adı geçen bölgenin Rus siyasetindeki yeri değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, iki ülke arasında anlaşmazlığa sebep olabilecek Mançurya ile ilgili gelişmelerin başlangıç noktası olarak nitelenen 1905 Rus-Japon Savaşı sonunda imzalanan Portsmouth Andlaşmasından³⁴ bahisle Rusya'nın güney Mançurya'dan çekilmesine rağmen kuzeydeki varlığını devam ettirdiğine dikkat çekilmektedir. Son dönemdeki gelişmelerle ilgili olarak da Sovyetler açısından, Asya'daki güvenliği ve

33 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.17.

34 Portsmouth Antlaşması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Armaoğlu, a.g.e., s .94.

Sibirya noktasında, bu bölgedeki bir Japon varlığının kesinlikle kabul edilemez olduğuna vurgu yapılmaktadır. Rapora göre Sovyetler, Japonya ile komşuluğu tehlikeli addetmektedir.

Diğer taraftan, üzerinde durulan en önemli konulardan biri de yaşanan gelişmelerin odak noktası konumundaki Mançurya'nın kuzeyinin Japon işgaline maruz kalmasının Orta Asya'nın *en nazik* meselelerinden biri olan Moğolistan meselesinin de canlanması sebep olacağıdır. Geçmişte Çarlık Rusya'sının Orta Asya'ya hakim olmaya çalıştığı dönemlerde Moğolistan'ın büyük bir öneme sahip olduğunun altı çizilirken Rusya'nın bahsi geçen bölgeye yönelik iktisatlarının Amerika ve İngiltere tarafından Çin lehine müdahalelerle önlendiği, ancak I. Dünya Savaşı sırasında Rusların, Moğolistan ve Türkistan'ı imparatorluğunun birer parçası olarak müttefiklerine kabul ettirmesine rağmen Çarlık rejiminin son bulmasıyla bölgede Çin'in yeniden hakimiyetini sağladığına değinilmektedir. I.Dünya Savaşının üzerinden on yedi yıl geçmesinin ardından kuzey Mançurya ve Moğolistan yine hakimiyet çekişmesine sahne olmaktadır.

Her ne kadar Çin, I. Dünya Savaşı sonrasında bölgede hakimiyetini tesis etmiş ise de zaman içerisinde Sovyetler, Moğolistan'ın bazı yerlerine yeniden nüfuz etmeyi başarmıştır. Hatta Rusya'nın bölgedeki etkisi sonucu kuzey Moğolistan'da Sovyet idare şekli benimsenmiştir. Böylelikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dışında Sovyet modelini benimseyen Moğolistan bu durumuyla da dünyada tek olma özelliğini taşımaktadır. İki ülke arasındaki ilişkiye gelince; idare şekilleri aynı olan iki devlet arasında sıkı bir bağ mevcuttur. Japonların kuzey Mançurya'ya doğru harekete geçmesi üzerine Sovyetler, Moğolistan Cumhurbaşkanı Moskova'ya davetle askeri bir antlaşma imzalamışlardır. Antlaşma gereği Kızıl ordudan askeri bir heyet Moğolistan ordusunun ıslahında çalışacaktır³⁵. Açıkçası, Moğolistan, Sovyetlerin ilgi sahasındadır ve bu bölgede kendisinden başka bir gücün varlığı tahammül edilemez bir durumdur.

Diğer taraftan, Çin-Japon anlaşmazlığı ile ilgili Sovyetlerin takip edeceği siyaset hakkında Sovyetler Birliği Başkomiseri Molotov'un 7 Ekim 1931 tarihli nutku önem arz etmektedir. Türk hariciyesinin kaleme aldığı raporda Molotov'un bahsi geçen nutkunda Sovyetlerin uluslararası antlaşmalara sadık kalarak diğer devletlerin bağımsızlığına saygı duyduğu için Çin-Japon anlaşmazlığı konusunda müdahale etmeme ve tarafsız kalma yönünde bir siyaset takip ettiğine vurgu yaptığı belirtilmektedir. Ancak, Japonya'nın kuzey Mançurya'ya yönelik siyaseti rahatsız edicidir. Bunun dışında Sovyetlerin meseleye tarafsız kalmasının temel sebebi o an için barıştan ziyade ülke içerisindeki gelişmeler olup beş yıllık plan başarıya ulaşmaya kadar dış meselelerden

uzak durmayı tercih etmektedir. Fakat bu da Rusya'nın yakınındaki gelişmeleri eli kolu bağlı bir biçimde seyredeceği anlamına da gelmemektedir³⁶.

Bu paralelde, o dönem için işleri ile daha fazla meşgul görünse de Asya hakimiyeti gibi hayati öneme sahip bir konuda kendi kontrolü dışında bir gelişmeye izin vermeyeceğini açıkça dile getiren Rusya'nın, Mançurya ve Moğolistan ile birlikte büyük bir önem atfettiği Çin'e yönelik siyasetinin ne olduğu da ilgili raporun *Çin Meselesinin Rusya için ehemmiyeti ve Sovyet Matbuatının Neşriyatı* başlığı altında yer almaktadır.

Sovyetlerin Çin'e yönelik düşüncelerini en açık bir biçimde ifade etmesi açısından son Sovyet kongresinde Baş komiser Molotov'un yaptığı bir açıklamaya değinilen raporda, Çin'in emperyalist ihtiraslardan kurtuluşunun tek yolunun Sovyet idare şeklinin benimsenmesi olacağı, ancak bu şekilde milli birliği sağlayabileceği görüşünün hakim olduğu vurgulanmakta ve bu açıklamanın da Sovyetlerin Çin'e verdiği önemin derecesini gözler önüne serdiği ifade edilmektedir.

Sovyet kongresi dışında konu ile ilgili olarak Sovyet basının tavrı da raporda yer alan diğer önemli bir detaydır. Mançurya meselesinin başında sessiz kalan basın daha sonraki gelişmeler karşısında sert mesajlar yayınlamaya başlamıştır. Sovyet Basının önde gelen isimlerinden Paravada'ya göre Cemiyet-i Akvam Çin'in taksimi işi ile uğraşan emperyalist devletlerden oluşmaktadır. Cemiyet, özellikle Fransa'nın elinde bir alet olup Japonların Mançurya'ya işgalini kolaylaştırmaya çalışmaktadır. İsvestia'ya göre de Japonya'nın Mançurya'yı işgalini engelleme adına İngiltere ve Fransa'nın bir girişimde bulunmadığı beyan edilirken bunun tam aksine iki ülkenin de anlaşmazlığın halledilmesi sürecinde Çin aleyhine bazı imtiyazlar elde etmeye çalışacaklarının altı çizilmektedir. Bu noktada Sovyetlerin, Çin lehine olaya müdahale etmesi karşısında Japonlar Cemiyet-i Akvam'a Sovyetleri bir *Kızıl tehlike* olarak tanıtarak dikkatleri Rusların üzerine çekecek ve böylelikle de Mançurya'yı kolayca işgale kalkışacaktır³⁷.

Sovyet basınında yer alan bilgilerin ilgili raporda nasıl değerlendirildiğine bakılacak olursa; Çin siyaseti nedeniyle Rusya ile karşı karşıya geleceğini düşünen Japonya'nın büyük devletleri kuzeyden gelecek *Kızıl tehlike* ile korkutmaya ve bu tehlikeyi engelleyebilecek tek gücün de Japonya olduğu konusunda dünyayı inandırmaya çalıştığının görüldüğü ifade edilmektedir. Ayrıca, Japonya'nın Sovyet aleyhtarı ülkelerle de anlaşma yoluna gittiğine dair rivayetlerin bulunduğu bu bağlamda, Japonya'nın Lehistan ile bir ittifak girişimi içinde olmasına bağlı olarak Sovyetlerin Lehistan ile saldırmazlık paktı imzalamak için müzakerelere başladığına dikkat çekilmektedir.

36 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.19.

37 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s. 20, 21.

Sovyet basınında yer alan haberlerin değerlendirilmesinden sonra meselenin sonuca ulaştırılmasında uluslar arası merci konumundaki Cemiyet-i Akvam'ın faaliyeti üzerinde tekrar durularak Türkiye'nin Bern Elçiliğinden alınan haber doğrultusunda meseleyi yerinde tetkik için tarafsız bir heyet oluşumu fikrinin başta benimsenmemiş, Amerika'nın bu girişimin Japonya'da askeri hizipleri iktidara getirebileceği düşüncesi ile buna taraftar olmadığını açıklaması üzerine vazgeçilmiş, hatta cemiyetin alacağı sert bir kararın Japonları cemiyetten çekilmeye sevk edebileceğinden bahsedilmiştir³⁸.

Meselenin çözümü konusunda Cemiyet-i Akvam'ın kendisinden beklenen performansı sergileyemediğini açıklıkla dile getiren Türk Hariciyesi, Japon-Çin anlaşmazlığının son safhası konusunda cemiyetin aldığı kararı açıklarken anlaşmazlığın mahalli bir anlaşmazlık olarak değerlendirildiğine vurgu yapmaktadır. Sonuçta, meseleyi yerinde incelemek üzere bir komisyon oluşturulması fikri kabul görmüştür. Bu çerçevede, oluşturulacak komisyon iki ülke arasında gerçekleşecek müzakerelere müdahale etmeyecektir. Alınan son karar karşısında Çin böyle bir komisyona ancak, işgal edilen yerlerin tahliye edilmesinin kabulü karşılığında olumlu bakabileceğini beyan ederken büyük devletler iki ülke arasında tarafsız bir bölge oluşturmak amacıyla incelemeler yapmaktadır.

Uzak Doğuda yaşanan Japon-Çin anlaşmazlığının 1931 yılı sonu itibarıyla aldığı şekil karşısında Türk Hariciye Vekaletinin yaptığı son değerlendirme ise şu şekildedir: Japonya eninde sonunda Mançurya'yı işgal edecektir. Ancak, bu bir gün gerçekleşse bile *"Japonların Mançuri'yi temsil etmelerine ve Çin rekabetini ortadan kaldıracılabilmelerine imkan ve ihtimal yoktur"* ve Türk hariciyesine göre Mançurya'daki Japon işgali tamamlanmış olmasına rağmen mesele son bulmamış tam aksine yeni başlamıştır. Bu bağlamda, ortaya çıkacak gelişmeleri Türk Hariciyesi büyük bir dikkatle takip etmeye devam edecektir.

Sonuç

1931 yılında Uzak Doğu tüm dünyanın dikkatini çeken sıcak gelişmelere sahne olurken Türkiye Cumhuriyeti Devleti de bir yandan içeride yoğun bir yeniden yapılanma süreci yaşamakta, diğer yandan ise dünyanın ikinci bir savaşa doğru gittiğinin farkında olan bir ülke olarak bölgede yaşanan gelişmeleri yakından takip ederek ilgili ülkelere aralarındaki meseleleri barışçı yollardan halletmeleri konusunda tavsiyelerde bulunmaktaydı. Bu bağlamda, dış politikasında uluslararası barışı ve güvenliği koruma faaliyetleri çerçevesinde henüz Milletler Cemiyetine üye olmasa da, imzaladığı Kellog Paktından dolayı üzerine düşeni yapmaya çalışmaktaydı.

Ancak, I. Dünya Savaşı sonrasında barışın ve güvenliğin korunması adına gerçekleştirilen girişimler Japonya'nın Mançurya'ya yönelik yayılmacı siyaset-

38 B.C.A. 0 30 10 257 728 7, s.22.

ine engel olamamış, hatta Milletler Cemiyeti'nin bir şey yapamaması Japonya'yı daha da cesaretlendirmiştir denilebilir. Nitekim, yukarıda yer verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi Japonya'nun cemiyetin girişimleri karşısında geri adım atmayacağı yönünde mesajlar vermesi ve hatta ilgi sahasının sadece Mançurya ile sınırlı olmayıp Moğolistan'ı ve nihayetinde tüm Asya'yı da kapsadığını gösteren açıklamalar ve faaliyetlerde bulunması sonucunda Türk Hariciyesinin de açıklıkla vurguladığı gibi Japonya, Mançurya'yı işgal etmiştir. Bu arada yayılcı siyasetini daha serbest bir ortamda yürütebilmek için 1933 yılında Milletler Cemiyeti'nden çekilecek olan Japonya, 1937 yılına gelindiğinde Çin'i de tamamen işgal etmeye kalkışacak ve bu işgal siyaseti de Japonya'nın yenilgisi ile sonuçlanacak olan II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecektir.

Türk Hariciyesinin bu bölgede yaşananlar ile ilgili notları ve kaygıları aslında Balkanlar ve Akdeniz ve diğer alanlar için de geçerli olup Almanya ve İtalya'nın Japonya ile aynı tarzda saldırgan birer siyaset takip etmeleri Türkiye'nin bu kaygılarını doğrulamıştır. Aynı şekilde, iki savaş arası dönemde barışı ve statükoyu koruma konusunda Milletler Cemiyeti'nin pek başarılı olamadığı da sadece Japonya örneği ile değil İtalya ve Almanya örnekleri ile de sabittir.

Tüm bu olumsuz gelişmeler karşısında ise Türkiye dış politikasında dünyada örnekleri olduğu halde bir oldu bitti siyaseti ile hareket etmeyen, anti revizyonist safta yer alan ve Lozan'da halledemediği Musul, Hatay ve Boğazlar gibi meselelerinin çözümünde barış yolunu seçen ve meselelerini görüşmelerle halletmeye çalışan bir ülke olmuştur. İzlenilen bu politika Atatürk ve onun Türkiye'sine büyük bir önem atfedilmesini gündeme getirmiş ve Türkiye yakın çevresinde ve dünyada barışı koruyan bir ülke olarak tarihe geçmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

B.C.A. 030 10 257 728 4.

B.C.A.030 10 257 728 5.

B.C.A. 0 30 10 257 728 6.

B.C.A. 0 30 10 257 728 7

B.C.A. 0 30 10 248 626 13

Kitap ve Makaleler

AKŞİN, Abdulhat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK, Ankara, 1991

ALTUĞ, Yılmaz, *Çin Sorunu*, İstanbul, 1995.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, t.y.

CARR,E. H., *International Relations between The Two World Wars, 1919-1939*, London, 1965.

FEYZİOĞLU, Turhan, "Atatürk'ün Dış Politikasının İlke ve Amaçları", *Atatürk Türkiye'sinde Dış Politika Sempozyumu*, İstanbul, 1984

FİTCH, Morton William, *Tanaka Giichi and Japan's China Policy*, New York, 1980.

GRAY, Jack, *Rebellions and Revolutions China from the 1800s to the 1980s*, Oxford, 1980.

NURDUN, Rahman, *Çin Modernleşmesi ve Türkiye*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

Türk Dış Politikası, ed. Baskın Oran , c.1, İstanbul, 2001.

ÜLMAN, A. Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, 1923-1968", *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, C.XXIII, No.3, Ankara, 1968.

ÜLMAN, A. Haluk - Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, 1923-1938 II", *S.B.F. Dergisi*, C.XXVIII, no.1, Ankara, 1972.